

**Kümelenmenin Anlamı: Akademik Bakış Açılarının Çözümlemesi
Üzerine Bir Deneme*****Mustafa Atilla ARICIOĞLU¹
Büşra YİĞİTOL²
Aylin YILMAZ³**

Öz: Kümelenmenin AB başta olmak üzere ABD, Kore gibi birçok bölge ve ülkede rekabetçilik, bölgesel kalkınma ve yerel üstünlükleri belirlemek/sağlamak amacı ile yürütüldüğü bilinmektedir. Çalışmaların Türkiye'deki karşılığında ise akademik çalışmalar uygulamadan daha önce literatürde yerini almış, sonrasında politika yapıcıların ulusal kalkınma, yerel üstünlükler, bölgesel kalkınma gibi gerekçelere dayalı olarak süreçte rol aldıkları görülmüş, uygulama çeşitli kurumlar-projeler aracılığı ile yaygınlaştırılmıştır. Yapılan bu çalışmada yüksek lisans ve doktora tezleri kümelenme anahtar kelimesi ile seçilmiş, bu kelime dışındaki öncü çalışmalar incelenmiş ve çalışmanın amacına uygun olarak uygulama ya da derleme lisansüstü tezlerin değerlendirmelerinden/sonuçlarından/önerilerinden yola çıkılarak kümelenme için ortaya ne koydukları tanımlanmaya çalışılmıştır. Kümelenmenin ne olduğu kadar ne olmadığından yola çıkılarak yapılması gereken uygulamalar, anlatılar ve toplantılar üzerinden; kümelenmenin sadece teknik ve mekanik bir ilişkiden oluşmadığı görülmektedir. Yumuşak faktörlerin daha belirleyici olduğu ve sayısı artan çalışmalarda kümelenme ile ilişkili çok sayıda faktörle ilişki kurulmasının sonuca değer katacağı ancak farklı bölge/sektörlerle bunun zenginleştirilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca zorlama çalışmalardan kaçınarak kümelenmenin gerekli değere sahip olması gerektiği ortak bir çıktı olarak kabul edilebilir. Yapılan analiz ve tanımlamalar bağlamında akademik tez çalışmalarının beklenti ve sonuç odaklı değerlendirmesi yapılarak Türkiye'deki kümelenme çalışmalarının niteliği tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kümelenme, Tez Çalışmaları, Akademik

Jel Kodu: M10, L52

Clustering Meaning: An Essay on The Analysis of Academic Perspectives

Abstract: It is known that the clusters are conducted in order to determine competitiveness, regional development and local supremacy in many regions and countries such as the USA and Korea, especially in the EU. It has been observed that policy makers have played a role in the process in Turkey based on reasons such as national development, local supremacy and regional development, and the implementation has been spread through various institutions-projects before the academic studies in Turkey. In this study, master and doctoral dissertations were selected with the cluster key word and pioneering studies outside this word were also examined and tried to define what they put in the clustering by means of the evaluations / suggestions / recommendations of application or compilation undergraduate theses appropriate for the purpose of study. Since the clusters are not as much as what they are, they must be done by way of applications, explanations and meetings; it is seen that the clusters do not consist only of technical and mechanical relations. It is worth noting that establishing relationships with a number of clustering-related factors in the more deterministic and increasingly numbered studies of soft factors, but enriching them with different regions / sectors seems to be important. It can also be regarded as a common output that clusters should have the necessary value by avoiding forcing work. In the context of the analyzes and definitions made, the academic thesis studies were evaluated and the nature of the cluster studies in Turkey was opened to debate

Keywords: Clustering, Thesis, Academic

Jel Codes: M10, L52

*Bu çalışma SOBİAD tarafından düzenlenmiş olan "Sosyal Bilimler Araştırma Konferansı" nda özeti sunulmuş ancak tam metin olarak basılmamıştır.

¹Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya, maaricioglu@gmail.com

²Ar. Gör., Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Konya, busra.yigitol@gidatarim.edu.tr

³Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Konya, yilmazayln42@gmail.com

Atıf Künyesi: Arıcıoğlu, M. A., Yiğitol, B. ve Yılmaz A. (2018). Kümelenmenin Anlamı: Akademik Bakış Açılarının Çözümlemesi Üzerine Bir Deneme, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20/4, 5-25.

Citation: Arıcıoğlu, M. A., Yiğitol, B. ve Yılmaz A. (2018). Kümelenmenin Anlamı: Akademik Bakış Açılarının Çözümlemesi Üzerine Bir Deneme, Journal of Kastamonu University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 20/4, 5-25.

Extended Abstract

According to Porter when going through the definitions, the clusters (1990, 1991, 1998, and 2000); "The focus is on the geographical concentrations of interconnected companies and institutions in a given area", in the OECD definition of cluster (1999: 157), "...the actors in the production network are focused on their ties and dependence on product and service production and innovation creation" it stands out. According to Becattini (2004: 20-27), the clusters are actually structures which strengthen and strengthen the bonds between the companies and the people, and realize themselves through social relations. On the other hand, the clustering depiction of Storper (2003, 83-90), where clusters are underlining regional expertise and whose determination of competence is the central aim of the conglomerate, is even infused by these local collaborations. The details of the cluster should be "intensive interactions, joint use of infrastructure facilities, exchange of knowledge and expertise, and effective support for technology transfer, networking and information dissemination on this site, and to act on innovation activities" PRO INNO Europe Paper (Tantau, Chinie, 2013:191). For UNIDO, clustering is a "sectoral and geographical concentration of organizations that produce and sell products that are interrelated or complementary to each other". While Harvard Business Scholl Strategic and Competitive Institutes add productivity to them, while Sölvell and colleagues (2003), who understand clustering as "an effort to organize for growth and competitive power", prefer a growth and competitive power approach (<http://www.isc.hbs.edu/competitiveness-economic-development/frameworks-and-key-concepts/pages/clusters.aspx>). In this context, instead of dealing with the difficulty of making a complete definition of the cluster/ clustering , the concepts used in describing the cluster and clustering are:

- Place / location / region
- Company
- Stakeholders
- Cooperation
- Competition
- Concentration
- Form of relationship
- Social Capital / trust
- Innovation

This study aims to understand the meaning, "How do you understand the clustering of academic studies in Turkey, how to analyze it, how to analyze and find out how tograduate evaluates the thesis ultimately" was to reveal an analysis.

A total of 53 (fifty-three) theses, 21 (twenty-one) masters and 32 (twenty-two) doctoral theses were determined as a result of the screening made with the word 'clustering' by using the thesis database of the Council of Higher Education (as of 05.03.2017) reaching 43 (forty-three) open accesses. Thirty-three (thirty-three) theses considered to be consistent with the scope of the study were examined during the study.

On the thesis:

- What definitions and concepts are studied?
- Which cluster species have been studied?
- At what stage are the clusters / clusters?
- What is the method used to determine the existing / existing clusters / clusters?
- What results are achieved in the cluster and clustering context as a result of the study, and what is the contribution to the achieved results (theory or practice)? determining, theses on the clustering process in Turkey has been trying to learn the evaluation of academic approaches in private.

Obtained results:

- Although the Porter Diamond Model has come to the forefront and it does not seem to be decisive, it seems that the value chain has not been addressed in all studies and the stakeholder analysis is insufficient.

- Definition, it seems that there is not always the desired consistency between the conceptual framework and the application and that the relation between the sectoral structure and the method is not sufficiently questioned.
- Part of the results of the research or secondary data; it is clear that some texts with boundaries, clear and sequential suggestions are not included in each study, while some studies that include the text of the proposal include remarkable determinations.
- There are more cluster studies in certain provinces and regions, but some studies have not been conducted.
- As a result of the work carried out, macro outcomes are emphasized more than the focus results and region proposals.
- Almost all studies emphasize the lack of confidence and cooperation on the negative consequences of clustering.
- Some researchers have attempted to analyze the process using work done by development agencies, but the findings do not differ from the results of the agencies. On the other hand, in some studies regional and sectoral analyzes do not take into account the work of the agencies in the region.
- It has been determined that the cluster does not take into account the mission, vision and strategic success factors that will affect the structural state of the cluster and the life span of the conglomerate and the future processes of the clusters.
- It is seen that in some studies, especially in the doctoral level, sectoral analyzes in the regional context, as well as the findings of the competitiveness levels and the evaluation of the cluster's relation to the other concepts / fields, have contributed significantly to the literature.

Suggestions:

- Definition, conceptual framework, coherence between the constraints of the study and the method will be more explicative of what the clusters / clusters do in the context of the obtained outcomes.
- In the region / sector, the examination of the work done by development agencies, ministries and affiliated organizations will provide important contributions in terms of directing the work.
- The implications of similarities, differences and justifications in the national and international arena should be clarified more clearly when compared with the literature review and the findings obtained in the conclusion of the study.
- Increasingly "cluster" entitled to practice in numerous studies to be carried out and on the efficiency and performance of resources managed funds for this purpose, will benefit the understanding that corresponded to what the clustering process in Turkey.
- comparative studies and project support for comparative studies on an international scale will make the work of policy makers and practitioners more productive.
- The results obtained should be aimed at contributing with focus assessments as well as general conclusions.
- It must be known that successful works in the thesis studies as well as their unsuccessful studies are very valuable and detailed qualitative studies should be carried out on them.

Büyüyen ekonomiler ve küçülen dünya arasındaki ilişkinin anlaşılmasında aktörlerin yetkinlikleri önem kazanmaktadır. Şirketler, bölgeler, ülkeler bu aktörlerin başlıcaları olarak literatürde yer alırken, aktörlerin rolleri için yapılan analizler ve değerlendirmeler yine şirketlerin, değerlendirme kuruluşlarının yanı sıra kamu- bağlı kuruluşlar-, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve araştırma merkezleri tarafından belirlenmeye çalışılmaktadır. Teorinin tartışılması ve geliştirmesinin yanı sıra sahadaki karşılığının araştırılmasında tekil çalışmalar kadar ortak çalışmaların da etkin olduğu görülmekte, ayrıca multidisipliner ve interdisipliner çalışmalar bu etkinliği giderek arttırmaktadır.

Nitekim kalkınma, rekabet, yetkinlikler, ağ bağlar, gibi farklı başlıklarla ilişkilendirilen; iktisat, işletme, şehir ve bölge planlama, endüstri mühendisliği, coğrafya, sosyoloji gibi birçok alan tarafından çalışılan kümelenme küresel bağlamda özellikle son 40 yıl içerisinde yönetsel ve araçsal olarak önemli bir gelişme kaydetmiştir.

Kavramın geçmişine ilişkin literatür, fikir ve kaynak birliği içerisinde Marshall'ı önelemek ve vurgulamak kaydıyla Smith, Ricardo, Marx, Weber, Schumpeter, Porter üzerinden açıklamalar yapsa da, uygulama ve teorik kaynaklı ayrımlar tartışmaları giderek arttırmaktadır. Özellikle kümenin ortaya çıkışına ve varlığına ilişkin farklılıklar literatürde giderek yaygın bir alan oluşturmaktadır. Ortak bir tanım olmamakla birlikte kurumlar ve araştırmacılar gerçekleştirdikleri tanımlamalarla kendi bakış açıları ve çalışma alanı bağlamında bir sınır ve ilkeler bütünlüğü sağlamaya çalışmaktadırlar.

1. KÜMELENME ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

Tanımlar üzerinden gidildiğinde Porter'a göre kümeler (1990, 1991, 1998, 2000); “belirli bir alandaki birbirine bağlı şirketler ve kurumların coğrafi yoğunluklarıdır”, OECD'nin kümelenme tanımı içerisinde ise (1999, s.157), “...üretim ağı içerisinde yer alan aktörlerin ürün ve servis üretiminde ve inovasyon yaratılmasında birbirleri ile olan bağları ve bağımlılıklarına odaklanılmaktadır” vurgusu öne çıkmaktadır. Becattini' ye (2004, s. 20-27) göre ise kümeler, aslında firmalar ve insanlar arasındaki bağı güçlendiren ve bu bağ üzerinden gerçekleşen yapılar olup sosyal ilişkiler ile kendilerini gerçekleştirirler. Diğer taraftan kümelerin bölgesel uzmanlıkların altının çizildiği ve yetkinliklerin belirlenmesinin kümenin temel amacı olduğu, krizlerin bile bu yerel işbirlikleri ile aşılabacağı Storper'ın (2003, s. 83-90) kümelenme tasvirinde yer almaktadır. Kümelenmenin “yoğun etkileşimleri, altyapı tesislerini ortak kullanmayı, bilgi ve uzmanlık değişimini ve bu sayede teknoloji transferini, ağ oluşturulmasını ve enformasyonun yayılmasını etkin bir şekilde destekleyecek ve bu sayede

yenilik (innovation) faaliyetlerini harekete geçirecek şekilde tasarlanmış” olması gerektiği gibi detaylar PRO INNO Europe Paper (Thomas,2013, s.193) tarafından dile getirilmektedir. UNIDO için kümelenme, “birbiri ile ilişkili veya birbirlerinin tamamlayıcısı olan ürünleri üreten ve satan kuruluşların sektörel ve coğrafi temelde yoğunlaşmalarıdır”. Kümelenmeyi “büyümenin ve rekabet gücünün artırılması için organize bir çaba” olarak anlayan Sölvell ve arkadaşları (2003) büyüme ve rekabet gücü ile ilişkili bir yaklaşım tercih ederlerken, Harvard Business Scholl Strategic and Compepetive Institues, bunlara verimliliği de eklemektedir (<http://www.isc.hbs.edu/competitiveness-economic-development/frameworks-and-key-concepts/pages/clusters.aspx>).

Bu bağlamda kümenin ve kümelenmenin ne olduğu ya da eksiksiz bir tanım yapma güçlüğü ile uğraşmak yerine kümelenmeyi tasvir etmede hangi kavramlarla ilişkilendirildiği ele alınırsa:

-Aslında oldukça eski, zor ve karmaşık olmakla birlikte gelişme kaydeden başlık olarak mekân/yer/*bölge* (Arıcıoğlu, 2011), kümelenme için önemli bir belirleyicidir. Bu konuda kavramın varlığından kaynaklanan sınır zorluğu sektör ve coğrafi kısıtlar dikkate alındığında, kümenin faaliyetine yön veren tedarik ağı ele alındığında farklılıklar kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bir diğer tartışma ise kümenin sanal yapı üzerinden işleyip işleyemeyeceği üzerinedir.

-Kavramsal yapıda çok ortada durmasına rağmen bazen gözden kaçabilen **firma** kavramı bir diğer önemli aktör olarak karşımıza çıkar. Sektörün tanımlanması firmanın yetenekleri ve temel yetkinliği ile ilişkilidir. Yani firmanın, uzmanlık-yetkinlik alanı olarak makine imalat sektörünü seçmiş olması kümenin sınırlarını belirsizleştirirken, otomotiv yan sanayi, saç kalıp imalatı, gibi alanları seçmesi hem kümenin sınırını belirlemekte hem de değer zincirinin oluşturulmasını daha sağlıklı hale getirmektedir. Bu durum aynı zamanda bölgesel kalkınma açısından da önemli bir sorundur.

-**Paydaş** kavramı her ne kadar teknik açıklamalarla belirlenmiş olsa da, kümenin değer zinciri içerisinde takım arkadaşlığı ve bütünleyicilik anlamını taşır. Firmanın faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra ürünün gerçekleştirilmesindeki optimizasyon yaklaşımı ile tedarik sürecinin yönetilmesinde rol dağıtımını da açıklar. Bu durum aynı zamanda küme yönetiminin tercihlerini ve küme örgütlenmesinin nasıl oluşacağı konusunda ışık tutar. Nihayetinde bütün bu oluşum ve paylaşımlar kümenin rekabetçiliği açısından her bir paydaşın anlamını ortaya koyar.

-İşbirliği çoğu zaman zorunluluk, çıkar, maliyet gibi kavramlarla açıklansa da üzerinde durulması gereken asıl nokta işbirliği ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkidir. Bu anlamda işbirliğinin neyi anlattığı ve içerdiği oldukça önem taşımaktadır. İçeriği oluşturan aktörler, ilişki biçiminin türü, rekabet, büyüme ve verimlilik gibi kavramlar işbirliğinin odağı/anlamı ile ilişkilendirilmelidir. İşbirliğini anlamada tabii ki birçok değişken ve parametre de dikkate alınmak zorundadır. Tüm bunların yanı sıra işbirliği sadece teknik açıklama ve doğrusal bir ilişkiyi tanımlamanın ötesinde güven/sosyal sermaye kavramları üzerinde yükselir. Bir diğer ifade ile işbirliğinin var olması güvenin/sosyal sermayenin gerçekleşme türü ve düzeyi ile ilişkilidir. Bu durum zaman zaman bir ikilem gibi gözükürken rekabet ve işbirliğinin birlikte anılmasına da açıklama getirmektedir. Firmaların her iki kavram üzerinden ilişki kurmalarında güvenin/sosyal sermayenin işleyişi karmaşık gibi gözükürken süreçte birleştirici ve yön verici bir ilkeler bütünü ile ele alınmalıdır. Çünkü rekabetin yerel pazarda olması, rekabeti fiyat, uzman çalışanın transfer edilmesi, bilgi çalma gibi güven dışı tercihler yerine kalite, yetkinlik, strateji gibi kurumsal kavramlar ile yürütmeyi tercih eder. Bu durum içeride yenilikçiliği ve Ar Ge çalışmalarını arttırır ki, sürecin böyle yönetilmesi ulusal ya da küresel pazarda kümeye rekabetçilik gücünü kazandırır.

-Rekabet kavramı sahadaki oyuncular ve paydaşların bu kavramdan ne anladığı ile yakından ilişkilidir. İktisat, işletme, sosyoloji, uluslararası iktisat, stratejik yönetim, kalkınma iktisadı, girişimcilik, sanayi sosyolojisi gibi bilim dalları ve çalışma alanları konuyu anlamamıza katkı sağlamaktadır. Firma için rekabetin sektör, alan ve içerik biçimlerinin açık ve belirgin olması gerekmektedir. Diğer taraftan rekabet sadece firmaları değil üretim süreci içerisindeki tüm paydaşları kapsar, onlardan destek alır ve onları etkiler. Çünkü rekabet kümelenme bağlamında bir takım oyuna işaret eder.

-Yoğunlaşmanın belirlenmesinde yerel katsayı teorik bağlamda kullanılsa ve önerilse de uygulamadaki örneklerde katsayı değerlerine uymayan kümelerin olduğu görülmektedir. Yoğunlaşmada bir diğer dikkat çekici durum, yığın ile küme arasındaki farklılığın belirlenmesidir. Coğrafi zorunluluk ya da pazara yakınlık gibi nedenlerden etkilenecek bir arada varlığını sürdüren her yığın küme olarak kabul edilmediği gibi, mutlaka küme olacak anlamını taşımamaktadır.

-İlişki biçimi birkaç boyutta ele alınmaktadır. İlk olarak ağ ilişkisi bağlamında incelenirse, Bir endüstri kümesi, endüstri bölgesinden farklıdır. Çünkü küme geniş anlamda tanımlanmış bir endüstrinin tüm değer zincirini içerir. Kümelenme bu anlamda hem yüksek katma değerli

ürünlerin oluşumuna hem de istihdama katkı sağlamanın yanı sıra (<http://www.sandag.org/rta/transfer/industrialclusters.pdf>) bölgenin diğer etkenlerini de kullanarak kalkınmayı ve gelişmeyi hedefler. Bu kapsamlı ilişki biçiminin niteliksel ve niceliksel olarak tanımlanması gerçekte kümenin varlığının nasıl olduğu sorusuna da cevap olacaktır. İkinci olarak, ilişkinin bilgiden ürüne değin paylaşım odaklı ve gönüllülük esasına dayanıyor olmasıdır. Bu aynı zamanda ilişkinin tüm sektör temsilcileri değil özelde ve sadece üyeler bağlamında kurulduğunu savunur. İlişkinin üçüncü biçimi ise firmaların ve temsilcilerin/yetkililerin bu ağ içerisinde kendilerini nasıl tanımladıklarıdır. Özellikle küme yönetimi ve üyeler arasındaki ilişki bu tanımlamada irdelenmesi gereken önemli bir alandır. Diğer taraftan ilişkinin yatay ve dikey ayrımı kümelerin yapısal özellik bağlamında nasıl ayrıştırılması gerektiğini anlatır ki, bu durum aynı zamanda ilişkinin gelecek ile ilgili planlanmasında da yardımcı olur. Son olarak ilişkinin sürdürülebilirliği ele alınmalı ve güven, deneyim ve kültürel birikimin sürdürülebilirlik ile ilişkisi irdelenmelidir.

-Üçüncü İtalya, Sophia Antipolis örneklerinde özellikle vurgulanan önemli bir diğer gerekçe ise *sosyal sermayenin /güvenin* birleştiriciliği ve aslında kümelenmenin bu kavram üzerine oturtulması inancıdır. Bu bağ bir taraftan firmaların/kişilerin birlikteliklerinin gerekçelerini anlamalarını sağlarken, diğer taraftan aidiyet ve bütünlüğün kümenin varlığının arka planını oluşturduğunun anlaşılmasını kolaylaştırır.

-*Yenilikçilik* ise rekabet ve işbirliğinin ortak kavramı olarak ortaya çıkar. İç pazarda üstünlük kadar dış pazarda da etkin olmanın yolu maliyet liderliği ve farklılık sağlamak üzerinden tartışıldığına göre her ikisini de anlamlı kılacak kavram yenilikçiliktir. İster Ar Ge ister süreç isterse ürün bağlamında ele alınsın yenilikçilik, kümelenmenin gereklerinden ve çıktılarından birisi olarak değerlendirilmektedir.

Bu kavramsal çerçeveden yola çıkarak küme ve kümelenme ile ilgili mevcut durum ve gelecek öngörüsü bağlamında betimleyici yapısal bir çözülemeye ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çözümleme içerisinde kümenin nasıl oluştuğu, firma ve paydaşların rolü, misyonu, vizyonu, anahtar başarı faktörleri, uygulama sürecindeki eylem planı, belirlenmiş stratejiye uygun olarak hangi adımların hangi sıra ile gerçekleşeceği. Elde edilen veriler stratejinin düzenlenmesini ve kümenin bölgesel/sektörel bakımdan nasıl üstünlük kuracağını öğretir. Öğrenme esaslarında öncelik bilginin paylaşımı, ortak bilgi üretimine dairken, sonrasında ortak kavramı üzerinde biçimlenmiş satın almadan PR çalışmalarına değin bir dizi adım yer alır. Ortak proje ve ürün stratejinin son döneminde

beklenirken, erken proje oluşumları ve ortak faaliyet planları erken olgunlaşma sürecinde yer alan kümelerde görülebilir.

Gelecekle ilgili faaliyetler ise daha büyük ölçekli ve küresel bir entegrasyon içerisinde planlanır. Nitekim Avrupa Küme Eğilimleri raporuna bakıldığında (<http://ec.europa.eu/growth/smes/cluster/observatory/european-cluster-trend-report>len):

- Sanayideki dönüşümlerin mega eğilimlerinin neler olduğu,
- Kümelerin küresel olarak işbirliği yapma imkânları ve KOBİ'lerin uluslararasılaşma politikasının hangi alanlarda destekleneceği,
- Yeni sanayi alanlarının ortaya çıkması ve yeni coğrafi kümelenme modellerinin yol açabileceği sanayi bağlamındaki yeniden yapılanmaların hangi dinamikler üzerinden gerçekleşeceği,
- Son olarak da, endüstriyel dönüşüm, sanayi genelinde ve sınırlar ötesi (küresel olarak) eğilimi, gelecekteki sanayi yapılarını ve yeni sanayilerin ortaya çıkmasını 2020'ye kadar nasıl etkileyecektir? Belirlenen trendlerin hangi politik çıkarımlarının bulunduğudur.

Bu çalışmada, kümelerin uluslararasılaşması, sektörler arası dönüşümler ve öngörülülük analizi üzerinde durulmakta olup; politika yapıcılar, uygulayıcılar, şirketler, akademisyenler, araştırmacılar ve paydaşlardan politika üretme-uygulama kolaylığına sahip çalışmalar beklenmektedir. Sağlanacak veriler ülkelerin ve bölgelerin sektörel tercihlerini ve potansiyel işbirliği alanlarının tespit edilmesini kolaylaştıracaktır.

Üzerinde çalışma yapılacak olan kümenin hangi türe ait olduğu, hangi aşamadan yaşamını sürdürdüğü, kümenin belirlenmesi veya çalışır durumdaki kümenin varlığı ile ilgili soruların cevaplanmasında hangi yöntemin/yaklaşımların uygulandığı, nihayetinde küme/kümelenme üzerine yapılan analizlerde hangi sonuca/sonuçlara ulaşıldığı sürecin ve yapının öğrenilmesinde kullanılacak ölçütler olarak tanımlanabilir.

Bu aşamada doğal olarak bu faaliyetlerin ve tespitlerin “**hangi kümeler**” için geçerli olduğu sorusu karşımıza çıkar ki, Rosenfeld (2007), Enright'dan uyarladığı ve genişlettiği çalışmaya göre; eylem planı olan, ağ bağlantıları tanımlanmış ve faaliyetlerini sürdüren “**çalışan kümelerin**” yanı sıra, ölçek ve konsantrasyona sahip olmakla birlikte sosyal dokusunun zayıf ve işletmelerin gelecek hakkında bir vizyon paylaşmadığı “**gizli kümeler**” vardır. Son olarak “**potansiyel/olası kümeler**” olarak tanımlananlar ise çalışan kümelerin bir takım

özelliklerine sahip olmakla birlikte, yeterli nitelik, işbirliği ve ortak hareket etme özelliklerine kamu desteği ile sahip olabilecek kümelerdir.

Belirlenmiş olan kümenin/kümelerin hangi aşamada olduğu ise özellikle sürdürülebilirlik ve politika geliştirme açısından son derece önemlidir. Andersson ve arkadaşları (2004, s. 19-22) kümelenmenin beş aşaması olduğunu ifade etmektedirler. Bunlar; yığılma, oluşma, gelişme, olgunlaşma ve dönüşümdür. İlk aşama, bölgede çok sayıda işletme ve diğer oyuncuların yer aldığı yığılma; ikinci aşama, kümedeki oyuncuların birbirleriyle ağ kurduğu, işbirliği yaptığı oluşma aşamasıdır. Gelişme aşamasında, aynı sektördeki yeni işletmeler arasında yeni ağlar oluşur. Nihayetindeki dönüşüm aşamasında ise zamanla değişen pazarlar, teknolojiler ve süreçler ön plandadır. Kümelerin sürdürülebilirliğini sağlaması için statükodan uzaklaşması ve değişime uyum sağlayacak bir dinamizme sahip olması gerekir.

Elde edilen cevap bir sonraki soruyu doğurur ki, bu da oluşumu, gerekliliği, rekabet gücü ve varlığını belirlemede kullanılacak **yöntem ve yaklaşımların** neler olduğudur. Tanımlardan yola çıkıldığında dört metodolojik yaklaşım öne çıkar: (i) girdi-çıkıtı analizi, (ii) yerellik katsayısının hesaplanması, (iii) belirli ağları/kümelenmeleri gözlemlemeye yönelik niceliksel ve niteliksel teknikler ve (iv) anılan yaklaşımların birleşimi. Diğer taraftan kümelenmeler statik sistemler olmadıklarından, kümelenme haritaları sonucunda sağlanan büyümenin ya da düşüşün görüntüsü hakkında bilgi sunabilirler (KOSGEB). Sürecin mevcut durum ve gelecekle ilgili olarak nasıl biçimlendirileceği ise tercih edilen yöntem ve araç ile ilişkilidir. Yöntemin varlığı kavramsal tercihlerle ilişkili olup, kavramsalın öngördüğü ya da belirlediği sınırlar içerisinde beklenen çıktılar da tanımlanmış olacaktır. Yöntem ölçek ve değerlendirmeyi anlatırken, kullanılırken aynı zamanda beklenen ve gerçekleşen arasındaki ilişkinin de nasıl ölçüleceğini belirlemiş olmaktadır. Bu bağlamda izlenen yol sektörün rekabet gücünü belirleyerek, rekabet gücü olan sektörleri kümelenme ya da kümelenme potansiyeli üzerinden açıklamaya çalışmaktır. Özellikle Elmas Modeli, Çifte Elmas Modeli (özellikle Kanada'da kullanılan), Genişletilmiş Elmas Modeli, Dokuz Faktör Modeli gibi modeller bunlardan bazılarıdır. Elmas Modeli aynı zamanda yapısal olarak küme potansiyelinin varlığı ve sürdürülebilirliğinin ölçümünde kullanılmakta, Sosyal Ağ Analizi, Üç Yıldız Analizi'nin yanı sıra ekonometrik ve matematiksel modeller üzerinden kümelenmenin varlığı, biçimi ve yapısal özellikleri öğrenilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışan bir kümenin sürdürülebilirliğini ölçmek için faaliyet çıktılarından yararlanmakta mümkündür.

Nihayetinde, kümelenmenin **çıktıları** kümelenme sürecinin başarısı kadar kümenin performansının ölçülmesi, sürdürülebilirlik ya da engeller hakkında bilgi verir. Kümelenme sürecinin başında ortaya konulan hedefler olarak belirlenen çıktılar nitelik olarak farklılık gösterir. Farklılıklar kümenin türüne, aşamasına, sektöre, ülkeye, bölgeye ve diğer ekonomik ve sosyal parametrelere bağlı olarak değişir. Ayrıca kümenin aşaması ve yapısına bağlı olarak firma, bölge ve ülke açısından mikrodan makroya değin geniş bir aralık çıktının ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde önem arz eder. Küme üyesi bir firma için ihracat artışı ve buna bağlı gelir büyümesi bir çıktı iken, bölgesel bir faaliyet için sektörel anlamda ortak satın alma, ortak fuar katılımı, sektörün pazar büyümesi kısa vadeli çıktı olarak değerlendirilebilir.

Örneğin, KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesinde çıktılar Ulusal Kümelenme Projesi olarak tanımlansa da beklentiler makro ve üst düzeyde tanımlanmıştır (<http://www.smenetworking.gov.tr/detay.cfm?MID=50>);

- Kümelenme modeli çerçevesinde, başta KOBİ'ler olmak üzere firmalar arasındaki işbirliği imkânlarının geliştirilmesi,
- Yenilikçilik faaliyetlerinin geliştirilmesi,
- Yabancı sermayenin çekilmesi,
- Ölçek ekonomilerinin yaratılması,
- Bölgesel ve ulusal düzeyde rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlayacak altyapının oluşturulmasına yönelik politikanın ortaya konulması hedeflenmiştir.

3. YÖNTEM

Kavramsal yapı üzerinden yürütülen başlıklara bakıldığında; tanım öncelenirken, tanımın ötesinde anlamı çözümlenmek ve öğrenmek adına yön veren kavramların neler olduğu, kümelerin hangi gereksinim üzerine oluştuğu, oluşumun hangi sınıfa/türe girdiği, oluşumun hangi yöntem-yaklaşımla anlaşılacağı ve nihayetinde sürdürülebilirlik açısından da oldukça önemsenen çıktılarının nasıl belirlendiği sıralanarak kümelenme literatürü üzerinden öz bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Bu adımlar üzerinden kümelenmenin Türkiye'deki akademik karşılığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Öğrenmek için yönlendirilmiş ve derinlemesine ortak bir çalışma alanı olarak tanımlanmış lisansüstü tezler veri olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı; Türkiye'deki akademik çalışmaların kümelenmeyi nasıl anladığını, nasıl çözümlendiğini, nasıl analiz ettiğini ve nihayetinde nasıl değerlendirdiğini lisansüstü tezler üzerinden öğrenmektir.

Çalışmada kümelenme ile ilişkili Mekân Teorileri, Sektör Teorisi, Büyüyen Endüstriyel Bölge Teorisi, Büyüme/Çekim Kutbu, Kalkınma Teorileri, Esnek Üretim ve Uzmanlaşma, Öğrenen Bölgeler, Ağ bağ Teorisi gibi daha da sayısı arttırılabilecek çok sayıdaki yaklaşım, teori ve model çalışmanın kısıtı olarak kabul edilmiş olup, çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Yükseköğretim Kurulu Tez Veri Tabanı kullanılarak (05.03.2017 tarihi itibarıyla) 'Kümelenme' kelimesi ile yapılan tarama sonucunda 21'i (yirmi biri) yüksek lisans ve 32'si (otuz ikisi) doktora olmak üzere toplam 53 (elli üç) tez belirlenmiş, erişime açık olarak 43 (kırk üç) adedine ulaşılmıştır. Çalışmanın kapsamı ile uyumlu görülen 33 (otuz üç) tez çalışmanın yürütülmesinde incelenmiştir.

Anabilim dallarına göre bir tasnif yapmak gerekirse, İşletme yirmi, İktisat on altı, Şehir ve Bölge Planlama dokuz, Maliye iki, Sosyoloji, Ziraat, Endüstri Mühendisliği, Turizm, Çalışma Ekonomisi ve Coğrafya anabilim dallarında da birer adet çalışma saptanmıştır.

Üzerinde çalışılan tezlerde:

Hangi tanım ve kavramlar üzerinden çalışma yapıldığı?

Öncelikle tezin amacının belirlenmesinde etkin olan tanımın ne olduğu ve bu tanım bağlamında hangi kavramların çalışmaya yol gösterdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Çünkü kavramsal çerçevenin kapsamı içerisinde ele alınan kavramlar aynı zamanda kümelenme kapsamının belirlenmesine ve yöntemin tanımlanmasına yardımcı olmaktadır.

Hangi küme türünün incelendiği?

Kuramsal açıklamada belirtildiği üzere gizli, potansiyel ve çalışır küme türleri yapılan çalışma kapsamında ele alınan kümelerin tür ayrımı için kullanılmaya çalışılmıştır.

Küme veya kümelerin hangi aşamada olduğu?

Yine kuramsal çerçevede yer verilen yığılma, oluşma, gelişme, olgunlaşma, dönüşüm aşamalarından hangisinin ele alınan küme için tanımlandığı çalışmada yer alıp almadığına bakılmaksızın irdeleme sürecindeki başlıklardan birisi olarak ele alınmaktadır.

Var olan ya da olası, öngörülen-saptanmış olan kümenin/kümelerin belirlenmesinde kullanılan yöntemin ne olduğu?

Araştırmacı mevcut bir kümeyi çalışmış olabileceği gibi türü ne olursa olsun daha önce bilinmeyen bir kümenin varlığı ve özellikleri için hangi yöntemin/yöntemlerin kullanıldığı ele alınmaktadır. Ayrıca yöntemin araştırmacı tarafından varsa seçilme gerekçesi de çalışma kapsamında belirlenmektedir.

Çalışma sonucunda küme ve kümelenme bağlamında hangi sonuçlara ulaşıldığı, ulaşılan sonuçların (kuram veya uygulamaya) katkısının ne olduğu? belirlenerek, Türkiye'deki kümelenme sürecine ilişkin tezler özelindeki akademik yaklaşımın değerlendirmeleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Kapsam içerisinde ele alınan her çalışma belirlenmiş ölçek çerçevesinde incelenerek akademik yaklaşımın nasıl oluştuğu ve hangi sonuçlara ulaşarak kümelenme bilgisine sahip olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yürütülen analiz içerisinde yer alan bilgilerin kapsam ve içerik olarak ulaştığı sonuçlar kümelenme üzerine yapılmış olan çalışmaların toplamının bir örneği olarak kabul edilmelidir. Analiz içerisinde zaman zaman metodoloji ile ilgili kavramlar kullanılmış olmakla birlikte yürütülen tezlerin metodolojisi çalışmanın kapsamında değildir. Bir diğer ifade ile mevcut çalışmalarda metodoloji ile ilgili problemler olsa bile bunlar göz ardı edilerek analiz sürdürülmüştür.

Hangi tanım ve kavramlar üzerinden çalışma yapıldığı?

Lisansüstü tez çalışmaları incelendiğinde tezin hangi amaçla yapıldığı ve araştırma/uygulama/derlemeye yönelik hangi kavramların süreci yönlendirdiğini anlamada tanım ve kavramlar belirleyici olmaktadır. Burada üzerinde durulan nokta tez çalışmalarında çok sayıda tanım ortaya konulmakla birlikte hangi tanımın tezin varlığı ve çalışmanın sürdürülmesi bakımından daha öne çıktığıdır. Bu bağlamda Porter tarafından yapılmış olan tanımlama çalışmalara yön vermesi bağlamında ele alınan otuz dört çalışmanın otuz ikisinde öne çıkmaktadır (Duman, 2017; Yılmaz, 2017; Şahin,2016; Dilek 2016; İrhan, 2016; Duran, 2015; Tiryaki, 2015; Cezayirlioğlu, 2015; İmer, 2015; Mutlucan, 2015; Herdem, 2014; Oral, 2014; Eroğlu, 2013; Kocaoğlu, 2013; Kartal, 2013; Demirögen, 2013; Kavak, 2013 ; Süygün, 2013; Göçen, 2013; Sarıtaş, 2012; Yüce, 2012; Erkut, 2011; Arıç, 2011; Timurçin, 2010 ; Yaşar, 2010 ; Karayel, ,2010; Kunt, 2010; Keskin, 2009; Kalay, 2009; Vučić, 2009; Güneş, 2009). Diğer iki çalışmada ise OECD ve UNIDO tarafından yapılan tanımlamalar ön plana çıkmaktadır (Özpençe, 2013; Kaygalak, 2011). Bu durum doğal olarak kavramların tercih edilmesinde de yol gösterici olmakta; ağ bağ, rekabet, firma, paydaş, rekabet, işbirliği, bölge,

sektörel yoğunlaşma, bölgesel yoğunlaşma, yenilik kavramları çalışmalarda öne çıkarken, diğer iki çalışmada; özellikle mekân, sosyal sermaye, uzmanlaşma, üretim biçimi kavramları ile farklılık ortaya konulmaktadır.

Hangi küme türünün incelendiği?

Tez çalışmalarının uygulama alanları olarak tanımladıkları kümelenme çalışmalarında varlığını sürdüren kümeler kadar, oluşması muhtemel ve yeterli işbirliğine sahip olmayan kümeler de ele alınmıştır. Araştırmacıların büyük bir çoğunluğu bu tasnife ilişkin bir vurgu yapmamakla birlikte araştırma alanları ile ilgili kullandıkları verilerin yanı sıra internet aracılığı ile edinilen bilgiler bu tasnifin oluşmasında kullanılmıştır. Buna göre sosyal dokusu zayıf ve gelecek vizyonunun paylaşılmadığı gizli kümelerin sayısı sekiz iken, mevcut yapının küme olarak tanımlanacağı ancak ilişkilerin değerlendirilmesi ve aktif hale gelmesi için kamu desteğine ihtiyacın olduğu potansiyel küme sayısı ise yirmi ikidir. Kurulmuş ve farklı aşamalarda çalıştığı ifade edilen ve analizlerin bunlar üzerine yapıldığı küme sayısı ise on dört olarak tanımlanmıştır. Bu durum aslında yüksek bir küme potansiyeline sahip olunmakla birlikte bunların kamu desteğine ihtiyacı olduğu gibi diğer taraftan sosyal bir bağ oluşturarak çalışır duruma gelecek kümelerin farklı bölgelerde olabileceğini göstermektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’de tüm bölgelerin kümelenmeye uygun sektörel ve bölgesel birikime uygun doğal bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Küme veya kümelerin hangi aşamada olduğu?

Araştırmacılar ortaya koymaktadır ki; otuz kümenin henüz yığın/yığılma aşamasında olduğu, oluşum için yedi kümenin varlığından söz edilebileceği, gelişme için varlığını sürdüren iki küme belirlenmiştir. Buna karşılık olgunlaşma döneminde olduğu ileri sürülen iki, dönüşüm aşamasına ulaşmış ise 3 kümenin varlığı dikkat çekmektedir. Elde edilen sonuçlardan da görüldüğü üzere yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak yığılma aşamasındaki kümelerin varlığı üzerinedir. Bir diğer ifade ile kümelerin önemli bir kısmı küme olma özelliğini içeren özelliklere sahip bölgesel ve mekânsal tanımlar çerçevesinde uygunluk gösterirken bunların nasıl hareket edeceğine dair bir önceki başlık çerçevesindeki analizi değerlendirecek olursak kamunun desteği gerekmektedir. Ancak bunların geleceğe ilişkin başarı beklentisi ise çok belirgin gözükmemektedir. Bu arada dönüşüm sürecinde olan Adıyaman tekstil kümesinin (Duman, 2017) kapanmış olması irdelenmesi gereken bir vaka olarak dikkat çekmektedir. Nitekim tez çalışmasında bunun sonuçlarına değinilmiş ve işbirliği-güven ile kümelenmenin anlamına-beklentisine dair çalışmanın istenilen düzeyde olmadığı ifade edilmiş olsa da sahadaki sürecin irdelenmesinin diğer çalışan kümeler ve olası kümeler açısından katkı

sağlayacağı umulur. Tez çalışmasında (Karayel, 2010) doğal olarak yer almamakla birlikte sonrasında proje haline dönüşen Konya Ayakkabıcılık sektörü üzerine yapılan kümelenme çalışması da aynı akıbete uğrayarak sona erdirilmiştir (Yılmaz, 2017) .

Var olan ya da olası, öngörülen-saptanmış olan kümenin/kümelerin belirlenmesinde kullanılan yöntemin ne olduğu?

Kümelenme konusunda 1990'lı yıllardan itibaren Porter (1990) tarafından sunulmuş olan model, özellikle niteliksel bir değerlendirme bağlamında tercih edilmektedir. Ulusal ve yerel ekonomilerde mega olarak adlandırılan tekno kümeler ile bölgesel alan kapsamında değerlendirilen kümelerin belirlenmesi için ise girdi çıktı analizleri daha çok tercih edilmektedir (OECD, 2006, s. 349-350). Ulusal kümelenme çalışmalarında ve karşılaştırmalarda ise yerellik katsayısı üç yıldız modelini de içerisine alacak biçimde kümelenme için yol gösterirken (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2011,s.16-18) araştırma tezlerinin (özellikle doktora) bir kısmında birden çok yöntemin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Elmas modeli (on sekiz) kullananlar anket çalışmalarını istatistiki analizler ile desteklemişlerdir. Buna karşılık çeşitli araçlar ile (on iki) girdi çıktı analizinin kümelenme için kullanıldığı, mülakat için üç araştırmacının, sosyal ağ analizi için altı ve nihayetinde yerleşme katsayısının bir çalışmada kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra üç çalışmada ikincil verilerden yararlanıldığı ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi tez çalışmalarında kullanılan yöntemler daha önce tasnif edilmiş olan dört yöntemi içerse de, bunlara ilişkin araçların zenginliği dikkat çekicidir.

Çalışma sonucunda küme ve kümelenme bağlamında hangi sonuçlara ulaşıldığı, ulaşılan sonuçların (kuram veya uygulamaya) katkısının ne olduğu?

Çalışılan tezlerin çalışma amaçları bağlamında ulaşılan sonuçlarına bakıldığında rekabet ile kümelenme arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu yani hem kümenin kendisi hem de küme firmaları açısından rekabeti olumlu yönde etkileyici bir ilişkinin varlığına işaret etmektedirler. Üzerinde çalışılan kümeler kadar yığılım şeklinde belirlenen kümeler için de bu ilişkinin varlığına dikkat çekilmektedir (Arıç, 2011; Timurçin, 2010; Kaygalak,2011; Eroğlu., 2013; Kunt, 2010). Bunun yanı sıra potansiyel ve gizli kümelerin varlığının araştırılması ve sonuçlandırılması bir diğer ortak çıktı olarak belirginleşmektedir. Bu kümeler bölgesel yığılımlar ve mekânsal tanımların yanı sıra sektörel yapı analizleri ile de zenginleştirilmektedir. Elde edilen olumlu sonuçların dışında özellikle olumsuz sonuçların tespit edilmesi sonraki araştırmacılar açısından dikkate değer bir katkı sağlamaktadır (Süygün,

2013; Kaygalak, 2011; Güneş, 2009; Cezayirlioğlu, 2015; Şahin, 2016; Demirögen, 2013; Herdem, 2014; Tiryaki, 2015; Sarıtaş, 2012; Kalay, 2009; İmer, 2015; Yılmaz, 2017; Kavak, 2013; Kocaoğlu, 2013; Erkut, 2011). Aynı değerlendirme biçimi ve ulaşılan sonuçlar mevcut kümeler için de ele alınarak sorgulanmış ve (Oral, 2014; Kartal, 2014) incelenen kümelerin bu süreçten fayda sağlamadığını/sağladığını belirlemişken, Kunt (2010) ve İrhan (2011) incelenen kümelerin rekabet üstünlüğü sağlamada başarısının devamlılığı için de söz konusu olduğunun altını çizmişlerdir. Diğer taraftan (Dilek, 2016; Duran, 2015; Keskin, 2009) incelenen kümelerin güven yetersizliği, ilişki kopukluğu, kolektiflik bilincinin olmaması ve yetersiz işbirliği gibi temel ve yapısal nedenlerden dolayı başarılı olamayacağını/olmadığını belirtenler bulunmaktadır. Nitekim Türkiye için bir dönem örnek ve model olarak aktarılan Adıyaman Tekstil Kümesinin kapanması da aynı nedenlere yani; güvensizlik, bilgi eksikliği, işbirliği yetersizliği ve çıktılarının yeterince tanımlanmaması/yararlanılmaması gerekçeleri ile açıklanmıştır (Duman, 2017). Bunların yanı sıra kümelenmenin doğrudan şirketlerin ve kümenin spesifik fonksiyonlarına olan etkisi Karayel (2010) için olumlu bir performans ilişkisi, Mutlucan (2015) için ise satış, karlılık ve girişimcilik bağlamında olumlu ve aynı yönlü sonuç verdiği biçiminde açıklanmıştır. Özpençe (2013) işgücü verimliliğinin arttığını, maliyetlerin düştüğünü ve bunların başarılması için özellikle güvenin ve paydaş desteğinin önemli olduğunu kümelenme için pozitif dışsallık gerekliliğini belirtmiştir. Anılan çalışmaların dışında Vučić (2009) yaptığı analiz sonucunda firma ile üniversite arasındaki ilişki yoğunluğunun firmalar arasında bulunmadığını, Yaşar (2010) teknoloji kullanımına bağlı olarak kümelerin yapısal ve işlevsel farklılıklar içerdiğini belirtmektedirler. Ulaşılan sonuçlar üzerinde önerilerin neler olduğu irdelendiğinde ise Kocaoğlu'nun (2013) kümeler için belirleme ve değerlendirme bağlamında yeni bir önerisinin dışında İmer'in (2015) aslında hem kuramsal hem de uygulama bağlamında haritalama, küme ölçme ve değerlendirme ile kalkınma politikalarının değerlendirilmesi için dikkat çekici önerileri görülmektedir. Bunun dışında sunulan öneriler kümelenme politikalarına yönelik genel önerileri, yerel bağlamda Elmas Modelinin aktörlerini muhatap alan değerlendirmeleri ve nihayetinde makro ölçekte ulusal ve hatta uluslararası kümelenme üzerine sunulan önerileri kapsamaktadır. Doğal olarak sektörel tespite bağlı ne yapılması gerektiği konusunda ya da bölgesel bağlamdaki verilere göre hangi çalışmaların sürdürülmesi gerektiği çalışılan bilim alanının verildiği ölçekte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Lisansüstü tez çalışmalarından yola çıkılarak yapılmış olan analizlerin ve değerlendirmelerin sonucunda elde edilen bulgular ile ortaya konulması gereken önermeler şu başlıklar altında sıralanabilir:

- Yapılan çalışmalarda Porter Elmas Modeli öne çıkmasına ve belirleyici gözükmemesine karşın, değer zincirinin tüm çalışmalarda ele alınmadığı ve paydaş analizine yeterince yer verilmediği görülmektedir.
- Tanım, kavramsal çerçeve ile uygulama arasında her zaman istenilen tutarlılığın bulunmadığı, yine Porter tarafından belirlenmiş olan kavramsal çerçeveye karşılık uygulamada gerek coğrafi alan belirlenmesinde, gerekse kümelenme ile rekabet analizi yöntemlerinde farklı yaklaşımların benimsendiği, sektörel yapı ile yöntem ilişkisinin yeterince sorgulanmadığı görülmektedir.
- Elde edilen araştırma sonuçları ya da ikincil veri ile yapılan çalışmaların bir kısmında uygulayıcılara yönelik olarak; sınırları belirlenmiş, açık ve sıralı bir öneri metninin her çalışmada yer almadığı, buna karşılık öneri metnine yer veren kimi çalışmaların dikkat çekici saptamalar içerdiği görülmektedir.
- Türkiye’de kümelenme üzerine yapılan tez çalışmalarında dikkat çeken bir diğer husus, belli illerde ve bölgelerdeki kümelenme çalışmalarının daha çok olduğu buna karşı bazı bölgelerle ilgili çalışma yapılmadığıdır. Örneğin, Ankara için altı, İstanbul dört, Konya ve Antalya için üçer çalışma yapılmışken, Aydın, Isparta ve Akdeniz Bölgesine yönelik ikişer çalışma dikkat çekmektedir.
- Yürütülen çalışmaların sonucunda odak sonuçların ve il/bölge önermelerin dışında makro önermeler (kümelenmenin ne olması gerektiği gibi) daha çok vurgulanmaktadır.
- Hemen hemen bütün çalışmalarda kümelenmenin olumsuz sonuçlarına ilişkin olarak güven ve işbirliğinin yetersizliği vurgulanmaktadır. Diğer taraftan fiili kümelerin yetersizliği ile kümelenme girişimlerindeki başarısızlığın altında güven eksikliği ya da güven oluşmamasına ilişkin vurgu öne çıkarken, firmaların ve paydaşların bilgi eksikliğinin önemli bir gerekçe olarak sunulması çalışmaların sonuç kısımlarında yer almaktadır.
- Kimi tez çalışmalarında kalkınma ajanslarının yaptığı çalışmalar kullanılarak süreç analiz edilmeye çalışılmışsa da elde edilen bulgular ajansların sonuçlarından farklılık

göstermemektedir. Buna karşılık kimi çalışmalarda ise bölgesel ve sektörel analizlere yönelik incelemelerde bölgedeki ajansların çalışmalarının (Ajansların zorunlu rekabet analizleri yaptığı dikkate alınarak) göz önüne alınmadığı görülmektedir.

- Kümelenmenin yapısal durumu ve kümenin yaşam eğrişine etki edecek olan misyon, vizyon ve stratejik başarı faktörleri ile kümelerin gelecek ile ilgili süreçleri çalışmaların gözönüne almadığı konuların arasında yer almaktadır.
- Özellikle doktora düzeyindeki kimi çalışmalarda hem bölgesel bağlamdaki sektörel analizler, hem rekabetçilik düzeylerine ilişkin bulgular hem de kümelenmenin diğer kavram/alanlarla olan ilişkisi üzerinden yapılan değerlendirmelerin literatüre önemli katkı sağladığı ve ışık tuttuğu görülmektedir.

Yapılacak çalışmalara ilişkin bazı öneriler ise:

- Kümelenme çalışmalarında tanım, kavramsal çerçeve, çalışmanın sınırı ile yöntem arasındaki tutarlılık elde edilen sonuçlar bağlamında kümenin/kümelenmenin ne yapması konusunda daha açıklayıcı olacaktır.
- Bölgede/sektörde özellikle kalkınma ajansları, bakanlıklar ve bağlı kuruluşlar (Ekonomi, Kalkınma, Bilim, Sanayi ve Teknoloji; KOSGEB vb. gibi) tarafından yapılmış çalışmaların irdelenmesi çalışmaya yön vermesi açısından önemli katkılar sağlayacak, elde edilen sonuçlar açısından da diğer çalışmaların içeriği değerlendirilmiş olacaktır.
- Çalışmalardaki literatür değerlendirmesi (ki kimi çalışmalarda çok da dikkat edilmemiş), sonuç kısmında elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında ulusal ve uluslararası alanda benzerlikler, farklılıklar ve gerekçelerin anlamı daha açık bir biçimde ortaya konulacaktır.
- Giderek artan “kümelenme” başlıklı çok sayıdaki uygulamanın ve bu amaçla yönetilen fon kaynaklarının verimlilik ve performansları üzerine yapılacak olan çalışmalar kümelenme sürecinin Türkiye’deki neye karşılık geldiğinin anlaşılmasına yarar sağlayacaktır. Ayrıca yapılan çalışmaların sonuçlarını inceleyerek özellikle sürdürülebilirlikle ilgili çalışmalar yürütülmelidir.
- Uluslararası ölçekte benzer bölgeler belirlenerek (Örneğin, medikal araçlar, otomotiv, tekstil, ayakkabı, vb.) karşılaştırmalı çalışmaların yapılması ve proje desteği ile

yürütülmesi çalışmanın uygulama karşılığını, politika üreticiler ve uygulamacılar açısından daha verimli hale getirecektir.

- Elde edilen sonuçlar ve analizlerde firmalar, paydaşlar ve süreçteki herkes için somut, açıklayıcı ve anlamlı sonuçlar ortaya konularak, genel çıkarımların ötesinde odak değerlendirmeler ile katkı amaçlanmalıdır.
- Tez çalışmalarında kümelenmeye ilişkin başarılı örneklerin yanı sıra başarısız çalışmalarında çok değerli olduğu bilinmeli ve bunlar üzerine detaylı nitel çalışmalar yapılmalıdır.

Kümelenmenin ne olduğu kadar ne olmadığından yola çıkılarak yapılması gereken uygulamalar, anlatılar ve toplantılar üzerinden; kümelenmenin sadece teknik ve mekanik bir ilişkiden oluşmadığı, yumuşak faktörlerin daha belirleyici olduğu (güven/sosyal sermaye), artan çalışmalarda kümelenme ile ilişkili çok sayıda faktörle ilişki kurulmasının değer katacağı ancak farklı bölge-sektörlerle bunun zenginleştirilmesinin önemli olduğu, zorlama çalışmalardan kaçınarak kümelenmenin gerekli değere sahip olması gerektiği ortak bir çıktı olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Andersson T., Schwaag S., Sörvik J., Hansson E. W. (2004). Cluster policies whitebook, international organisation for knowledge economy and enterprise development, Lund University, Malmö.
- Arıcıoğlu, E. (2011).” İktisat teorisinde unutulmuş bir kavram: mekân”, Ekonomik Yaklaşım, 22, 81, 17-44.
- Arıç, K. H. (2011). *Ulusal ve uluslararası rekabetin geliştirilmesinde kümelenme politikası: Kayseri mobilya sektöründe bir uygulama*, Erciyes Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme Ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Kayseri.
- Becattini, G. (2004). Industrial districts: a new approach to industrial change, Edward Elgar Pub., London.
- Cezayirlioğlu, H. R. (2015). *Development of A cluster framework for tire industry with its application to a local region by pursuing supply chain and freight village approaches*, (Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi). Okan University, Institute Of Social Sciences, İstanbul.
- Dilek, A. (2016). *Endüstriyel kümelenmenin karşılaştırmalı analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Aydın.
- Demiröğen, S. (2013). *İşletmeler için kümelenmenin önemi ve kümelenme için uygun sektörün belirlenmesi: Erzincan ili üzerine bir uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum.

- Duman, P. (2017). *Tekstil sektöründe kümelene: Adıyaman'da bir alan çalışması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Duran, G. (2015). *Bucak ilçesi mermer sektörü kümelene düzeyi üzerine bir araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Eroğlu, O. (2013). *Kent rekabetçiliğinde kümelene stratejisinin olumlu etkisi ve kümelerin kent rekabetçiliği algısı: kent rekabetçiliği ve Diyarbakır mermer kümesi örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı , Adana.
- Erkut, F. Ç. (2011). *Kümelene ve Aydın ilindeki kümelene potansiyeli olan alanlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Aydın.
- Göçen, S. (2013). *Turizm sektöründe kümelenenin rekabetçi avantaj açısından katkılarının belirlenmesi: Antalya turizm bölgesi örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Güneş, E. (2009). *Turizm kümelene ve Erzurum bölgesi turizm kümelene potansiyeline yönelik bir araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Herdem, P. (2014). *Rekabet avantajı sağlamada bir araç olarak kümelene: Konya yazılım ve ar ge firmaları üzerine bir alan araştırması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- İmer, H. (2015). *Türkiye imalat sanayiinde sektörel kümelene ve rekabet gücü: Seçilmiş bölgeler için bir analiz*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir.
- İrhan, H.B. (2016). *Kümelene, girişimcilik ve istihdam: Bayrampaşa-Trikotaj sektöründe bir araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Tezi, İstanbul.
- Kalay, M. (2009). *Antalya organize sanayi bölgesi'nde kümelene potansiyeli ve yenilik (inovasyon) faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Antalya.
- Karayel, S. (2010). *Yenilikçi bir örgütlenme modeli olarak "Kümelene" ile işletme performansı ilişkisi: Ayakkabıcılık sektöründe bir araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, Konya.
- Kartal, G. (2013). *Bölgesel kalkınmada kümelene: Türkiye'de turizm kümelene (2000-2012)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Niğde.
- Kavak, İ. (2013). *Kümelene temelli bölgesel ekonomik büyümede varlık değerlendirmesi; Antalya ili örnekleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Kaygalak, İ. (2011). *Türkiye'de sanayi kümelene: Uşak örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keskin, H. (2009). *Kümelene ve sektörel bağlantıları açısından Isparta ili orman ürünleri endüstrisinin değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, , Isparta.
- Kocaoğlu, İ. U. (2013). *Firma rekabet gücünü artıran faktörler ve kümelene yaklaşımı: Türkiye doğal taş kümelene melerinin rekabet gücü açısından incelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İzmir.

- Kosgeb (2007). İşletme kümelenmeleri: Orta ve Doğu Avrupa’da işletmelerin desteklenmesi – Erişim adresi:[Http://Www.Smenetworking.Gov.Tr/Userfiles/Pdf/Webclusterskaynakca/Yeni%20klas%C3%B6r/Oecd%20%C4%B0%C5%9Fletme%20k%C3%Bcmelenmeleri%20terc%C3%Bcme.pdf](http://www.smenetworking.gov.tr/userfiles/pdf/webclusterskaynakca/yeni%20klas%C3%B6r/Oecd%20%C4%B0%C5%9Fletme%20k%C3%Bcmelenmeleri%20terc%C3%Bcme.pdf)
- Kunt, İ. V. (2010). *Kobi’lerin rekabetçi avantaj sağlamalarında kümelenme stratejisinin rolü ve bir uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Uluslararası İşletmecilik, İzmir.
- Mutlucan, N. Ç. (2015). *Competitive advantage and clusters: Evidence from textile, wearing apparel, carpet, automotive, tourism, and furniture clusters in Turkey*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Institute Social Sciences, İstanbul.
- OECD (1999). Boosting innovation: The cluster approach, Oecd publishing, Erişim Adresi: [Http://Www.Oecd.Org/Sti/Inno/Boostinginnovationtheclusterapproach.Htm](http://www.oecd.org/sti/inno/boostinginnovationtheclusterapproach.htm)
- OECD (2006). Yenilikçi kümeler-ulusal yenilikçi sistemin öncüleri, Oecd yayınları, Erişim Adresi: [Https://Books.Google.Com.Tr/Books?İd=O6bhjqscsc&Pg=Pa405&Lpg=Pa405&Dq=Yenilik%C3%A7i+K%C3%Bcmeler,Ulusal+Yenilik%C3%A7i+Sistemin+%C3%96nc%C3%Bcleri,&Source=Bl&Ots=Axmegu5zfa&Sig=9m0dyzg1gpha8nnl_Ck4gyyl8&Hl=Tr&Sa=X&Ved=0ahukewja25hl2qlaahxtkiwkhaosataq6aeuzah#V=Onepage&Q=Yenilik%C3%A7i%20k%C3%Bcmeler%20culusal%20yenilik%C3%A7i%20sistemin%20%C3%96nc%C3%Bcleri%2c&F=False](https://books.google.com.tr/books?id=O6bhjqscsc&pg=Pa405&lpg=Pa405&dq=Yenilik%C3%A7i+K%C3%Bcmeler,Ulusal+Yenilik%C3%A7i+Sistemin+%C3%96nc%C3%Bcleri,&source=Bl&ots=Axmegu5zfa&sig=9m0dyzg1gpha8nnl_Ck4gyyl8&hl=Tr&sa=X&ved=0ahukewja25hl2qlaahxtkiwkhaosataq6aeuzah#v=Onepage&q=Yenilik%C3%A7i%20k%C3%Bcmeler%20culusal%20yenilik%C3%A7i%20sistemin%20%C3%96nc%C3%Bcleri%2c&f=false)
- Oral, M. (2014). *Kümelenme yaklaşımının firma performansına etkisi: Ankara Ostim örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Beşeri Ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, Ankara.
- Özpençe, A. İ. (2013). *Kümelenmenin pozitif dışsallıklara etkisi Denizli örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Denizli.
- Porter, M. E., (2001). National executive summary of clusters of innovation: Regional foundations of U.S. competitiveness, council on competitiveness, Boston,87-92.
- Porter, M. E., (1998). “*Clusters and the new economics of competition*”, Harvard Business Review, November-December , Boston,1-16.
- Porter, M. E., (1991). “*Towards a dynamic theory of strategy*”, Strategic Management Journal, 12, 95-117.
- Porter, M. E., (1990). “*New global strategies for competitive advantage*”, Planning Review, 18-3, 4-14.
- Rosenfeld S. A. (1997). “*Bringing business clusters into the mainstream of economic development*”, European Planning Studies, 5-1, S. 3-23.
- Sarıtaş, A. (2012). *Batı Akdeniz bölgesi imalat KOBİ’lerinin kümelenme düzeylerinin analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Sölvell Ö., Lindqvist G. ve Ketels C. (2003). The Cluster initiative Greenbook, Ivory Tower Ab.
- Süygün, M. S. (2013). *Uluslararası rekabet gücü stratejisi olarak kümelenme: Mersin yaş meyve sebze kümesi örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Adana.
- Şahin, Ş. (2016). *Kümelenmenin Kobi’lerin ihracat performansına etkisi: Kuyumcukent örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı, İstanbul.

- T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü, (2011). Kümelerin tanımlanması ve önceliklendirilmesi kılavuzu, Ankara.Erişim Adresi: [Http://Www.Smenetworking.Gov.Tr/Userfiles/Pdf/Belgeler/Ekonomibakanligi/3_Kumelerin_Tanimlanmasi.Pdf](http://www.smenetworking.gov.tr/userfiles/pdf/belgeler/ekonomibakanligi/3_kumelerin_tanimlanmasi.pdf)
- Tantau, A. ve Chinie, A. (2013). Green clusters as new cooperation strategy for cleantech companies, Edt.Thomas. A.R., Pop N., Bratianu C., The Changing Business Landscape Of Romania Lessons For And From Transition Economies (S.189-208), Springer, Usa.
- Timurçin, D. (2010). *Türkiye’de Kobi’lerin rekabet gücü ve rekabet üstünlüğü sağlamada kümelenmenin etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tiryaki, M. E. (2015). *Kümelenme yaklaşımı çerçevesinde mekânsal yoğunlaşma-rekabet ilişkisi: İstanbul Merter tekstil merkezi örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Vučić, I. (2009). *Cooperation and cluster strategies within and between technology- intensive organisations: How to enhance linkages among firms in the techno-parks*, Middle East Technical University, The Graduate School Of Social Sciences, Ankara.
- Yaşar, S. S. (2010) . *Knowledge networks and cognitive communities in clusters: The case of ict cluster of metu technopolis and agricultural tools and machinery cluster of Konya*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Middle East Technical University, The Graduate School Of Natural And Applied Sciences, Ankara.
- Yılmaz, A. (2017). *Kümelerdeki firmalar arası iş birliği ve güven oluşumu: Konya’da faaliyet gösteren küme üyelerine bir araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı, Konya
- Yılmaz, T. (2017). *Sektörel kümelenme bağlamında turizm kümelenmesi: Nevşehir üzerine bir durum değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir
- Yüce, H. M. (2012). *Kümelenme olgusu ve Kobi’ler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İşletme Eğitimi Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı,Ankara.
- Kobi işbirliği kümelenme projesi, Erişim Adresi: [Http://www.Smenetworking.Gov.Tr/Detay.Cfm?Mid=50](http://www.smenetworking.gov.tr/detay.cfm?mid=50).
- Eu Commision Report. [Http://Ec.Europa.Eu/Growth/Smes/Cluster/Observatory/European-Cluster-Trend-Reportien](http://ec.europa.eu/growth/smes/cluster/observatory/european-cluster-trend-reportien)
- Regional Report.Erişim Adresi: [Http://Www.Sandag.Org/Rta/Transfer/İndustrialclusters.Pdf](http://www.sandag.org/rta/transfer/industrialclusters.pdf)
- What Are Clesters? Erişim Adresi: [Http://Www.İsc.Hbs.Edu/Competitiveness-Economic-Development/Frameworks-And-Key-Concepts/Pages/Clusters.Aspx](http://www.isc.hbs.edu/competitiveness-economic-development/frameworks-and-key-concepts/pages/clusters.aspx)